

JAN FIRBAS

JEŠTĚ K POSTAVENÍ PŘÍSLOVEČNÉHO URČENÍ V ANGLIČTINĚ A ČEŠTINĚ Z HLEDISKA AKTUÁLNÍHO ČLENĚNÍ VĚTNÉHO

(Dovětek k článku E. Dvořákové)

V svém článku se autorka soustřeďuje na příslovečná určení časová, místní a příčinná, která podle zesnulého prof. V. Mathesiuse označuje souhrnně jako příslovečná určení situační. Její pozorování však mají širší dosah pro problematiku vztahů mezi gramatickou strukturou věty, její strukturou sémantickou a aktuálním členěním větným neboli funkční perspektivou větnou (dále = fpv.). (K otázce terminologie se vrátíme na konci svých poznámek.) Tohoto dosahu si zde chceme všimnout v několika stručných poznámkách.

Autorčino zkoumání příslovečných určení situačních znovu dosvědčuje, jakým důležitým prostředkem fpv. se mohou jevit sémantické náplně větných složek, resp. vztahy mezi těmito náplněmi, a to v oné větné části, která tlumočí nové sdělení a posunuje tak promluvu výpovědně kupředu. Bude sice ještě třeba hodně úsilí, než budou z hlediska fpv. prozkoumány všechny typy sémantických náplní, resp. všechny typy mezi nimi existujících vztahů, podle našeho názoru svědčí však autorčina pozorování — spolu s pracemi, ze kterých vycházejí — už teď o několika závažných skutečnostech.

Sémantické náplně, resp. vztahy mezi nimi, vstupují za přesně stanovitelných podmínek do souhry prostředků, která vytváří fpv. dané věty, a signalizují stupně výpovědní dynamičnosti (tj. stupně základovosti, přechodovosti a jádrovosti) i proti působení větného místa. Autorčiny závěry znovu potvrzují, že citlivost nevzrušené psané (tištěné) věty k fpv. nelze hodnotit jenom podle toho, do jaké míry je slovní pořádek ve shodě se sledem od nejnižší základovosti k nejvyšší jádrovosti.

Tato zjištění ukazují nové cesty synchronistickému a diachronistickému slovoslednému bádání. Není-li signalizace stupňů výpovědní dynamičnosti vázána jenom na slovní pořádek, pak se mohou větné složky v jistých mezích přeskupovat, aniž se podstatně změní jejich výpovědní dynamičnost. Při zachování citlivosti věty k fpv. se tak otvírají cesty, po nichž se může brát vývoj slovního pořádku ve shodě s měnícími se požadavky slovosledného činitele gramatického, rytmického aj. Mutatis mutandis bude možno ze stejných pozic vrhnout i poučné světlo na slovosledné varianty stylistické a nářeční. Netřeba snad ani dodávat, že naznačené možnosti přeskupování větných složek do značné míry vysvětlí, proč různé jazyky při různých slovosledných obměnách jsou s to podat v podstatě shodný výpovědně dynamický obraz o téže sdělované skutečnosti.

Z uvedeného vyplývá, že větná část, která tlumočí nové sdělení a která je přitom dostatečně rozvita, není co do stupně výpovědní dynamičnosti homogenní. Homogenní z tohoto hlediska nebude proto ani věta, která veskrze tlumočí nové sdělení (j. např. věta stojící na začátku promluvy bez předcházejícího kontextu slovního a situačního). Základové složky, které se pod tlakem souhry prostředků fpv. mohou

vydělit i ve větě tlumočící veskrze nové sdělení, nebude tedy možno označit ve všech případech jako složky tlumočící představy z kontextu známé nebo z něho odvoditelné. Bude je třeba označit jako složky posunující v dané větě promluvu nejméně kupředu, tj. složky o nejnižší výpovědní dynamičnosti, prostě složky tlumočící představu, z níž se myšlenkově vychází. S patričními obměnami lze tímto způsobem definovat i složky jádrové a přechodové.

Pokud jde o to, jak se ve větné části, která tlumočí nové sdělení, projevuje z hlediska fpv. sémantická náplň slovesa ve vztahu k sémantické náplni je rozvíjejícího příslovečného určení, lze z autorčiných pozorování — při vymezení stanoveném v následující závorce — vyvodit tři typy. (Máme na mysli jen takové větné části s novým sdělením, v nichž žádné tzv. zvláštní prostředky, j. zápor, příslovce *even* [dokonce, i] apod., neoznačují některou ze složek jako jádrovou. Podle naší práce *Thoughts on the Communicative Function of the Verb in English, German and Czech v Brno Studies in English I* — viz např. str. 53 a 65 — půjde tedy jen o prosté případy první instance.)

Jako reprezentanta prvního typu lze uvést spojení slovesa vyjadřujícího pohyb s příslovečným určením místa udávajícím směr tohoto pohybu. Vyskytnou-li se obě tyto složky ve větné části tlumočící nové sdělení, bude bez ohledu na větné postavení jevit příslovečné určení větší výpovědní dynamičnost než sloveso. Jako reprezentanta druhého typu lze uvést spojení, které tvoří sloveso (popř. rozvité předmětem) a příslovečné určení vyjadřující prostou časovou nebo místní „kulisu“ děje. Patří-li všechny uvedené složky do té větné části, která tlumočí nové sdělení, bude bez ohledu na větné postavení jevit příslovečné určení menší výpovědní dynamičnost než sloveso (a jeho předmět). Jako reprezentanta třetího typu lze uvést spojení, které tvoří sloveso (popř. rozvité předmětem) a příslovečné určení příčiny. Patří-li všechny uvedené složky do té větné části, která tlumočí nové sdělení, jeví příslovečné určení příčiny podle svého větného postavení menší nebo větší výpovědní dynamičnost než sloveso: menší, stojí-li před ním, větší, stojí-li za ním. Pokud jde o těsnost sémantického vztahu, je u typu prvního příslovečné určení nezbytně nutným doplněním slovesného významu, u typu druhého a třetího takovým doplněním však není. U typu prvního jde tedy z uvedeného hlediska o spojení těsné, u typu druhého a třetího o spojení volné.

Podaný nástin musí v těchto poznámkách zůstat jen zkratkovitý. Ukazuje však, že sémantický charakter volného doplnění slovesa není vždycky takový, aby ve větné části tlumočící nové sdělení bylo možno každé volné doplnění slovesa považovat za výpovědně dynamičtější než sloveso, jestliže toto doplnění za slovesem následuje. V tomto smyslu je třeba opravit náš závěr v cit. práci z *Brno Studies in English I* na str. 50. Podaný nástin ukazuje dále, že příslovečná určení času, místa a příčiny, která V. Mathesius souhrnně nazval příslovečnými určeními situačními, netvoří z hlediska fpv. jednotlivou skupinu. Situační v tom smyslu, že tlumočí pouhé situační pozadí, pouhou situační „kulisu“ sdělovaného vlastního děje a jsou tak už proto výpovědně méně dynamická než složky sdělující vlastní děj, mohou být jenom prostá příslovečná určení místa a času, tj. taková, která vedle určení časového nebo místního netlumočí ani náznak určení jiného, j. např. určení míry nebo způsobu. Tato skutečnost je přesvědčivě prokázána v práci E. Dvořákové. K výše podanému nástinu i k oběma výše přidaným poznámkám ještě dodejme, že zjištění v nich obsažená jsou v soulase s metodologickým požadavkem nesměšovat roviny gramatické struktury větné, sémantické struktury větné a fpv. (Tento podle našeho názoru velmi správný a podnětný požadavek přejímáme od F. Daneše, který jej zastává spolu s M. Dokulilem, K. Hausenblasem aj.)

Z pochopitelných důvodů si nemohou výklady E. Dvořákové činit nárok na to, že podaly vyčerpávající a konečně platný přehled o funkci příslovečných určení situačních z hlediska vztahů mezi zmíněnými třemi rovinami. Jedním z dalších úkolů zůstává jistě i zkoumání intonace těchto příslovečných určení, jakož i ovšem zkoumání anglické větné intonace z hlediska fpv. vůbec. Poznámky E. Dvořákové — podobně jako práce naše — se úmyslně omezily na oblast jazyka psaného, čímž však ani zdaleka nechtěly upřít větné intonaci onen nesporně význačný podíl, který má při vytváření fpv. v oblasti jazyka mluveného.

Na konec ještě poznámku terminologickou. V textu článku užívá autorka tradičního, samým profesorem V. Mathesusem raženého termínu „aktuální členění větné“, dnes někdy nahrazovaného termíny „kontextové členění“, „kontextová organizace větná“, „funkční perspektiva větná“. Přikláníme-li se k poslednímu termínu (navazujícímu na termín užitý profesorem V. Mathesusem v nadpisu a textu článku *Zur Satzperspektive im modernen Englisch* v časopise *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, sv. 155, roč. 84/1929, str. 202—210), činíme tak jednak pro jeho snadnou přeložitelnost do cizích jazyků, jednak proto, že se nám zdá z uvedených termínů nejpriléhavěji označovat daný jev. Na důkaz těžkostí překladatelských uvedme jako příklady anglické termíny „actual sentence analysis“ a „actual sentence division“. *Division* zní zde nesporně neobvykle, *analysis* pak vyjadřuje vlastně badatelův přístup k větě (rozbor), nikoli vlastnost věty samé. Neobvykle kromě toho v obou výrazech působí adjektivum *actual*, jež významově není zcela rovnocenné českému adjektivu „aktuální“. Pokud jde o podstatu zkoumaného jevu samého, termín „funkční perspektiva větná“ vhodně napovídá aktivní, dynamické fungování gramatické a syntaktické větné struktury v samém aktu sdělení, tj. v okamžiku, kdy se pro splnění úkolů, funkce vyjádřit zcela určitou mimojazykovou skutečnost uchopenou myšlením objeví gramatická a sémantická struktura věty v příhodné, potřebné perspektivě. (K myšlence větné perspektivy v aktu sdělení viz podnětné vývody polského badatele A. Mirowicze v článku *Z zagadnień struktury zdania* v časopise *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego IX*, zvl. na str. 67.) Máme za to, že pomocí výrazů *funkční* a *perspektiva* termín „funkční perspektiva větná“ velmi případně odpovídá i současné snaze jazykovědy pochopit funkci jazyka ve vztahu k myšlení a sdělované skutečnosti.

ANOTHER NOTE ON THE POSITION OF THE SITUATIONAL ADVERBS IN ENGLISH AND CZECH

(An Afterthought on E. Dvořáková's article)

The present note provides a wider setting for the problems taken up in E. Dvořáková's article. It emphasizes the importance of an inquiry into the operation of means of functional sentence perspective (= FSP) within that section of the sentence which conveys the new information. Such an inquiry prepares the way for the solution of the question concerning the susceptibility of the sentence to FSP, and for a full interpretation of the historical development and the present-day alterations of word-order. The Note also touches upon the question of the definition of the theme and of the rheme of the sentence. In the light of FSP, it briefly examines the relation between the semantic content of the verb and that of its adverbial modifier. Finally, it comments on the adequacy of the term „functional sentence perspective“.

ЕЩЕ К ПОЛОЖЕНИЮ СИТУАТИВНЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ В АНГЛИЙСКОМ И ЧЕШСКОМ ЯЗЫКАХ

В нескольких примечаниях автор относит исследуемые в статье Э. Дворжаковой вопросы к более широкой проблематике смыслового (актуального) членения предложения (или же функциональной перспективы предложения — ФПП). Он подчеркивает важную роль изучения таких средств ФПП (исключая порядок слов), которые действуют в части предложения, содержащей новое сообщение. Отмечает значение этого изучения для решения вопроса о чуткости предложения к ФПП, а также для объяснения диахронических изменений и синхронических модификаций порядка слов. Затрагивает вопрос о дефиниции основы (темы, данного) высказывания и с точки зрения ФПП обращает внимание на отношение семантического содержания глагола к семантическому содержанию зависимого от него обстоятельства. В заключение им обосновывается правомерность и удобность термина „функциональная перспектива предложения“.

Перевел Р. Мразек